

Секція № 4 Семантика та мовна концептуалізація світу

УДК 811.161.2'373.21

Смаль Олена Леонідівна, доцент кафедри російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

НАЗВИ ІСТОРИЧНИХ СЛОБІДОК ЛІВОБЕРЕЖЖЯ МІСТА КИЄВА

Стаття присвячена історико-лінгвістичному аналізу київських мікротопонімів лівого берега Києва. У статті розглядається історія виникнення назв деяких історичних слобідок, мотивація їх найменування, їх словотвірні моделі. Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених проблемі мікротопонімії Лівобережжя Києва.

Ключові слова: мікротопонім, ад'єктив, пропріатив, онім, апелятив.

НАЗВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ СЛОБОДОК ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ ГОРОДА КИЕВА

Статья посвящена историко-лингвистическому анализу киевских микропонимов левого берега Киева. В статье рассматривается история возникновения названий некоторых исторических слободок, мотивация их наименования, их словообразовательные модели. Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных проблеме микропонимии Левобережья Киева.

Ключевые слова: микропоним, адъектив, проприатив, оним, апеллятив.

NAMES OF HISTORICAL SLOBODOK OF THE LEFT BANK OF KYIV

The article deals with the historical-linguistic analysis of Kyiv microtoponyms of the Left Bank of Kyiv. The history of arising of some

historical names, the motivation of their nomination, their word-formation models are analysed in the article. The article continues a series of the author's publications on the problem of microtoponym of the Left Bank of Kyiv.

Key words: microtoponym, adjective, propriative, onym, appellative.

На початку XX ст. до складу Києва були включені землі лівобережної частини Дніпра навпроти міста (колишня Чернігівська губернія). Столиця поглинала колишні слобідки, села, урочища. Одні населені пункти зберегли своє найменування в мікротопонімах міста, інші залишили його тільки на сторінках рукописів, картах, в історичних розвідках науковців, у спогадах старожилів. Мікротопоніми будь-якої території порівняно з іншими класами онімів є менш стійкими, оскільки вони можуть зникнути у зв'язку зі змінами меж населеного пункту; історичного, соціального, культурного, економічного розвитку міста або села. Мотивація деяких найменувань на сучасному етапі не є прозорою. Одним із пріоритетних напрямів діяльності ономастів залишаються регіональні дослідження пропріативів, насамперед, – місцевої топонімії. Мікротопонімія міста Києва завжди привертала увагу багатьох дослідників, зокрема, й ономастів. Найвагоміший внесок у її вивченні зробили відомі праці лінгвіста І.М. Желєзняк (переважно Правобережжя міста Києва) [5]. Історико-етимологічні дослідження мікротопонімії лівого берега Києва заслуговують на особливу увагу, оскільки на сучасному етапі маємо незначну кількість праць (особливо історико-лінгвістичного напрямку), в яких зосереджується увага на вивченні лівобережної частини міста.

Актуальними, зокрема, є етимологічний, семантичний аналізи назв, визначення назвотвірних моделей мікротопонімів досліджуваної території, встановлення динаміки назвотворення на основі польових записів, архівних джерел тощо. Мета нашої статті – розглянути походження окремих найменувань, визначити структуру назв, проаналізувати апелятиви та топооснови на східнослов'янському мовному ґрунті. Предметом нашого

вивчення є найменування історичних поселень на лівому березі Дніпра – Воскресенська та Кухмістерська слобідки.

У межах Східної Славії чимало поселень з адміністративно-господарським терміном *слобідка (слобода)*, оскільки в період їх виникнення він позначав: «... Слово «слобода» есть испорченное *свобода*. Князь «ослобожал», «освобождал», т.е. разрешал, частному лицу или коллективу лиц «сесть», т.е. поселиться, на участке пустой княжеской земли, заводитъ хозяйство, призывать к себе в слободу охочих вольных людей и «копить» на князя слободу. Чтобы заселение пустых земель шло успешно, князь давал слобожанам различные привилегии и льготу в податях на 10, 15 и даже 20 лет. Эти привилегии определялись особой жалованной грамотой... Слободы – это очень распространенное и важное явление Руси XII–XVI вв. И в полной мере значение этого явления может быть выяснено только при помощи топонимики селений...» [2, с. 48, 49].

Як і *село*, слово *слобода* в XIV–XV ст. було полісемантичним, до того ж значення цих термінів були дуже близькими або майже співпадали. Хоча за даними історичної літератури, значення *слобода* все ж таки було специфічним, відрізнялося від семантики лексеми *село*. Цікаво, що в описах землеволодінь того часу з'являються такі нові види поселень, як *селища* та *слободи*. *Селищами* у ті часи називали пусті поселення, не заселені взагалі або заселені людьми, які мешкають у ньому тимчасово; а *слободи* – поселення, в яких власник надавав право підданам не платити певний строк повинності; тоді як *село* – земля і поселення на ній [6, с. 8; 17, с. 45–47, 61, 68]. Пор. також: **слобода** < *слобода* «поселення в Київській Русі, на Україні і в Росії XI–XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей і податків; велике село, селище; відокремлена частина великого села» [СУМ, IX, с. 365]; «*слобідка* зі значенням “поселення на Україні в XVII–XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей, мали якісь пільги, привілеї, т. зв. “*свободи*”; село з жителями, які займаються ремеслами, працюють на підприємствах;

відокремлена частина великого села” [С.Д. Бабишин]. У ХХ ст. такі назви отримували невеликі поселення., а також – при перейменуванні, за аналогією до існуючих навколо...» [16, с. 419].

Слово *слобода* утворилося шляхом дисиміляції *в – б > л – б* із *свобода*, тобто спочатку «поселение свободных земледельцев» [Фасмер, III, с. 672]. Воно існує в інших східнослов'янських мовах, пор.: укр. *слобода* – *слобода*; зменш. *слобідка*, *слобідочка*, *слобідчина*; а також *слободити* – *освободить*; *слободний* – *свободный* [Грінченко, IV, с. 152], блр. *слобода* – те саме [Фасмер, III, с. 672]. В інших слов'янських мовах невідоме. З часом семантичний зміст його змінюється. У документах ХVІІ ст. воно виступає в одному значенні “пригородное селение, торгово-промышленное или специального назначения”. У сучасних східнослов'янських мовах як загальне найменування поселень не вживається [17, с. 45–46].

Воскресенська Слобідка (*Воскресенское*, с., оз. [4, с. 17]; *Воскресенка*, *Воскресенський*, мас.). Відома з першої третини ХVІ ст. як «земля Євстафієва» або «Євстафіївська земля» (востанне так згадується у ХVІІІ ст.), що належала військовому діячу з бояр Київщини, старості канівському і черкаському Остапу (Остафію, Євстафію) Дашковичу (Дашкевичу), який подарував ці землі Воскресенській церкві (знаходилась на Подолі: «... В 1-й раз упоминается о церкви Воскресения на Подоле только в исходе 16 в.» [7, с. 252], побудована коштом О. Дашковича). Звідси й походить назва майбутньої слобідки: «...Князья Рожинские, родственники Дашковича, по его смерти приносили значительные жертвы в эту церковь и дали ей село Воскресенскую слободку, находящуюся на левом берегу Днепра, против Подола...» [10, с. 239]. У 1719 р. за розпорядженням київського губернатора князя Д.М. Голіцина Воскресенка була вилучена у Воскресенської церкви. У 1786 р. остаточно перейшла у казенне володіння [11, с. 206; 1, с. 5]. З 1781 р. велись суперечки за землі слобідки, тому існують документи, що описують межі цієї території: «... грунтъ по означенному судовому декрету, королевскимъ привилегиямъ

и по гетманскому универсалу ограничение имеетъ таково...» [9, с. 84]. Сьогодні можна локалізувати Воскресенську слобідку: «Історична» Воскресенка (Воскресенська слобідка) «простягалась між Дніпром і, орієнтовно, сучасним бульв. Перова. Протягом 1960–80-х років слобідку майже повністю знесено (лишилась тільки вул. М. Черемшини), поряд з нею протягом 1960-х збудовано жилмасив Воскресенський, а на місці знесеної Воскресенської слобідки – 1-й та 2-й мікрорайони жилмасиву Райдужного (1977–85). На Воскресенці прокладено вул. Воскресенську (до 1968 р. – частина Воскресенського шосе)» [13, с. 26, 27].

На території Східної Славії трапляються населені пункти з аналогічним найменуванням (отримали від назви церкви, а та в свою чергу названа по престольному святу). У подібних випадках має місце перенесення назви за просторовою суміжністю географічного об'єкта: *Воскресенка*, с. (6) (Донецьк., Запорізьк., Сумськ., Херсонськ. обл.); *Воскресенск*, г. (Моск. губ.), *Воскресенское*, с. (Казанськ., Владимирськ., Моск., Оренбургськ. губ.) [12, стлб. 1153–1157]; *Воскресенка*, с. (12), пос. (2), р. – топоніми Росії; а також антропонім «*Воскресенский*. Фамилия семинарского происхождения, из названия большого христианского праздника **Воскресения** Христова (Пасха), либо от церкви во имя **Воскресения**» [3, с. 114].

Кухмістерська Слобідка – володіння Києво-Печерської лаври вперше трапляється у грамоті Петра I під 1720 р. «як слободка *Кухмистровская*». Ймовірно, село виникло наприкінці XVII ст. Названо так тому, що (за свідченням архівного документа 1780 р.) ця місцевість знаходилась «під віданням лаврських кухмістрів», тобто кухарів. Імовірно, що богомольці, йдучи до Лаври, збиралися в Слобідці, де їх годували [15, с. 150]. Очевидно, що населення слобідки обслуговувало потреби лаврської кухні, яку називали «кухмістерською» вже на початку XVIII ст.; «Історична місцевість, колишнє селище у Дніпровському р-ні. Існувала на території

сучасного жилмасиву Березняки між Дніпром і озером Тельбин (навколо його південного берега – *авт.*)...» [13, с. 57].

На теренах східнослов'янської території оніми з основою *кухмістер*-трапляються рідко, пор.: *Кухмістер* – прізвище у Львівській обл. «Утв. семант. способом від апелятива *кухмістер* (нім. за походженням, пор. *Küchenmeister* = керівник кухні, кухар)» [14, с. 568]; *Кухмистерова* ул. (Москва) – урбанонім (генітивна форма від антропоніма *Кухмистеров*) [8, с. 205]; а також подібні за семантикою: *Кухарі*. «Мн. форма від антропоніма *Кухар* (~ укр. *Кухар* – сучасне прізвище на Волині, Львівщині, Ровенщині, блр. *Кухар*). Стосовно спорідненого ономастичного контексту пор. блр. *Кухары* (Мінська, Гродненська обл.), чеськ. *Kuchař* – ойконіми» [18, с. 75].

Назва київського мікротопоніма ад'єктивна форма від німецького слова: *кухмістер* «“главный повар”, уже в 1 Соф. летоп. под 1507 г., затем *кухен мейстер* – придворный чин, *кухмейстер*, в эпоху Петра I, но уже раньше этого – *кухмистръ*. Заимств. через польск. *kuchmistrz* (с XVI в.) или непосредственно из нем. *Küchenmeister*» [Фасмер, II, с. 436]; «(заст.) “власник невеликого ресторану, кухмістерської; кухар”, *кухмістерська* “невеликий ресторан; їдальня”, ст. *кухмистръ* (1339); – р. *кухмистер*, блр. [*кухмистр*], п. *kuchmistrz* “(кваліфікований) кухар; ст. завідувач королівської кухні”, ч. ст. *kuchmistr* “керівник кухні”; – за посередництвом чеської мови запозичене середньовісньонімецької; свн. *küchen-meister*, *kuchī meister* (> нвн. *Küchen-meister*) “кухмістер, керівник кухні” є складним утворенням з іменників *küchen* “кухня” і *meister* “майстер” [ЕСУМ, 3, с. 164]; пор.: *кухмейстеръ*, *кухмистръ* «нем. ученый повар; готовящий обеды по заказу, содержатель стола, гостинник... *Кухмистерский столъ*, отпуск блюд по домам» [Даль, II, с. 228]; *кухмістер* «заст. 1. Власник невеликого ресторану, кухмістерської. 2. Кухар»; *кухмістерський* «заст. 1. Прикм. до *кухмістер*; кухарський. 2. у знач. ім. *кухмістерська*. Невеликий ресторан; їдальня» [СУМ, IV, с. 420].

В актах XVI–XVII ст. слово *слобода* (*слобідка*) як правило є частиною складеного топонімного найменування. Назви склалися з ад'єктива та адміністративно-господарського терміна *слобода* (*слобідка*): *Воскресенська Слобідка*, *Кухмістерська Слобідка*, *Микільська Слобідка*, *Передмостова Слобідка* та ін.

Актуальним і необхідним завданням сучасної лінгвістики є фіксація, систематизація та вивчення мікротопонімів як населених пунктів, так і окремих історико-географічних територій України з метою подальших комплексних і узагальнюючих досліджень з цієї проблематики. Подібний матеріал дає фактаж для укладання словників, дозволяє порівнювати ономастичні літературні вжитки з діалектним та здійснювати зіставлення мов. Такі дослідження потрібні не тільки для ономастів, але й для вивчення історії країни, мови, діалектології, етнографії тощо.

Джерела та література

1. Баканов В. Мой Киев: Воспоминания о любимом городе.../ Виталий Баканов. – К.: Вашъ Кієвъ, Б. г. – 102 с.
2. Веселовский С.В. Топонимика на службе у истории / С.В. Веселовский // Исторические записки. – М.: Изд-во АН СССР, 1945. – Вып. 17. – С. 47–49.
3. Ганжина И.М. Словарь современных русских фамилий / И.М. Ганжина. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2001. – 672 с.
4. Гошкевич В. Замок князя Симеона Олельковича и летописный Городец под Киевом / В. Гошкевич. – К., 1890. – 2, 27 с.
5. Див. праці І.М. Железняк: З історії мікротопонімії давнього Києва (назви торговельних колоній) // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 15–21; З тюркської гідронімії Києва // Мовознавство. – 1985. – № 3. – С. 37–40; Етимологічний словник літописних географічних назв

- Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К., 1985 (у співавторстві); Давньоруська лексика в гідронімії Києва // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.В. Німчук. – К., 1986. – С. 11–20; Гідронімія Києва // Л.А. Булаховский и современное языкознание: К 100-летию со дня рождения: Сб. науч. трудов / Редколлегия: А.А. Белецкий, Т.Б. Лукинова и др. – К., 1987. – С. 225–229; К стратиграфии киевской гидронимии (*р. Почайна*) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследов. 1983 / Отв. ред. В.В. Иванов. – М., 1988. – С. 146–159; Основные тенденции в динамике урбанонимов Киева // Вторая Всесоюзная научно-практическая конференция «Исторические названия – памятники культуры»: Сб. материалов (в 3-х томах). – М., 1991. – Вып. 1. – С. 70; Матеріали до «Історико-етимологічного словника топонімії Києва» // Українська пропріальна лексика: Матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р. / Відп. ред. І.М. Желєзняк. – К., 2000. – С. 50–55; Матеріали... II // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 2002. – С. 105–111; III // Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки): *Studia slovakistica*. 3 / Упоряд. і відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 2003. – С. 74–79; IV // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К., 2005. – С. 35–44; V // Дослідження з ономастики: Зб. наук. праць пам'яті О.С. Стрижака / Відп. ред. І.М. Желєзняк. – К., 2008. – С. 151–160; Київський топонім *Угорське* та споріднені утворення // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. – Луцьк, 2011. – С. 50–61 та ін.
6. Дорошек В.М., Гузенко М.Г. Дарниця: минуле і сьогодення / В.М. Дорошек, М.Г. Гузенко // [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://h154.212-1-94.ukrpack.net/ms1.pdf>

7. Захарченко М.М. Киев теперь и прежде / Сост.: Инспектор ин-та благородных девиц М.М. Захарченко. – К.: Изд. С.В. Кульженко, 1888. – 290, XVI с., ил.
8. Имена московских улиц: Путеводитель / Под ред. Г.К. Ефремова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Моск. рабочий, 1988. – 480 с.
9. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К.: В тип. губернского правления, 1882. – Вып. 3. – 175 с.
10. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения необходимы для его почитателей и путешественников / Члена Императорского Географического и Археологического общества Николая Сементовского. – К.: Изд. книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1881. – V, 264 с.
11. Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Г.Ю. Івакін, М.Б. Кальницький, Ю.В. Павленко та ін.; Ю.О. Храмов (відп. ред.); Ін-т гуманітарних досліджень Української академії наук. – К.: Фенікс, 2007. – 1120 с.: іл.
12. Максимович Л.М., Щекатов А.М. Географический словарь Российского государства, сочиненный в настоящем оного вида / Л.М. Максимович, А.М. Щекатов. – Т. 1–7. – М., 1801–1809.
13. Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання / Л. Пономаренко, О. Різник. – К.: Видавництво «Павлім», 2003. – 124 с.: іл.
14. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах / Юліян Редько. – Львів, 2007. – Т. 1: А–М. – XXVI, 720 с.
15. Рibaков М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М.О. Рibaков. – К.: «Кий», 1997. – 374 с.
16. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н.М. Торчинська, М.М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 549 с.

17. Чайкина Ю.И. История лексики Вологодской земли (Белозерье и Заволочье) / Ю.И. Чайкина. – ВГПУ: Вологда, издательство «Русь», 2005. – 260 с.
18. Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В.П. Шульгач. – К.: «Кий», 2001. – 189 с.